

RECENZE A ZPRÁVY

PŘÍSPĚVEK K DĚJINÁM SLOVANSKO–ŽIDOVSKÉ KOEXISTENCE

Židé v novodobých dějinách. Soubor přednášek na FF UK. Uspořádal Václav Veber. Karolinum, nakladatelství Univerzity Karlovy, Praha 1997. Odpovědná redaktorka Marie Bernardová. 321 s., 150 Kč.

Sborník přináší příspěvky, které odezněly na stejnojmenném přednáškovém cyklu uspořádaném Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy na jaře roku 1996. Účastnili se jej soukromí i univerzitní badatelé, esejisté a žurnalisté z Filozofické fakulty, Židovského muzea, Tereziánské iniciativy, Ústavu pro soudobé dějiny, pražské Židovské obce, ale i ze zahraničí (např. Livia Rothkirchenová z Izraele a Elie Wiesel z USA). Jeho základní ráz byl obecně historický. Největší prostor byl věnován problémům holocaustu (Vladimír Drábek, Richard Glazar, Pavel Stránský), odboji a tereziánskému koncentračnímu táboru–ghettu (Miroslav Kárný), některým obecnějším otázkám (Elie Wiesel, Karol Sidon) apod. Jakkoli přednášky většinou nebyly pojaty jako literárněvědné (s výjimkou Eduarda Goldstücker a Jiřho Fraňka), má sborník důležitou literárněhistorickou a metodologickou stránku. Řada přednášejících se totiž přímo nebo nepřímo vyslovila k problematice významného literárního společenství, které se v českém kulturněideovém prostoru utvářelo po staletí, rozvíjelo od dob josefinských reforem a těsně souvisí s otázkami slavistické literární komparistiky, konkrétně se snahou popsat slavistická judaica a příslušné literární vztahy. Na tyto aspekty se v naší recenzi soustředíme.

Sborník uvádí — pomíneme-li vydavatelovo úvodní slovo — přednáška Efraima Karola Sidona, vrchního rabína českého a pražského, někdejšího spisovatele, scenáristy a publicisty, která má zásadní metodologickou platnost, jakkoli problematickou. Autor ji nazval Josefinské reformy a asimilace. Píše, že patřil „k obětem asimilace“ (s. 9), která ohrožuje i Izrael jako stát, a židé za ni platí „ztrátou své identity“ (s. 11). Vychází z biblické teze, podle níž si Bůh vyvolil židy jako své vlastnictví a svody asimilace jsou jeho „nástrahou“ (s. 11). Sidon sugeruje řadou argumentů a sofismat předobraz ghetta nejen náboženského, ale i sociálního, národního, filozofického a uměleckého. Proč? Židé s nesporným vkladem do pokladnice hodnot lidstva jsou prý pro ostatní národy pouhými „Nutzbarmachung“ (s. 13), tedy využitelnými a použitelnými. Připomíná v této souvislosti trpké konce holocaustu, využitelnosti až do vlasů, kůže a kostí na výrobu mýdla. Nejvýše si cení „zachování integrity osobnosti, skupiny, společenství a národa“ (s. 15). Uvědomuje si potřebu koexistence a integrace, avšak vidí v ní jen „korekce na vlastním image“ (tamt.). Židé musí trvat na své odlišnosti, na „jinosti, dané smlouvou s Bohem“. „Poslušnost Hospodinovu hlasu, plnění jeho příkazů obsažených v Tóře“ je mu „jedinou cestou ke splnění ideálu svatého národa“, který není národem mezi národy, ale výběrem „ze všech národů“ (tamt.). A cituje z Knih Mojžíšových, a právě ty pasáže, které vzbuzují v duši věřícího děs a strach, bázeň a slepou poslušnost. Tyto ortodoxně rabinistické, konzervativní teze jsou však v ostrém protikladu s mnohými tradicemi česko– nebo obecněji slovansko–židovské provázanosti, někdy i vzájemnosti (srov. českožidovské hnutí, které jí dalo institucionální základnu i četné tiskové tribuny jako Českožidovské listy, Rozvoj, Tribuna apod.).

Sidonovi nelze upřít retorickou obratnost a stylistickou vygradovanost přednášky, což prozrazuje literární talent. Její závěry jsou však z hlediska obecně závazných, tedy všelidských humanistických ideálů nepřijatelné: pro osobnost, skupinu, společenství i národ; jsou nepřátelské zvláště

pro židovství, ať již reflektované jako „vlastní“ nebo „cizí“. Podsouvá se tu nebezpečná teze o vyvolenosti k bolesti, v důsledcích ospravedlňující i holocaust jako „rány Boží“ nebo „Boží zkoušku“. Podsouvá se tu strach a pocit klamně pýchy na problematické „boží vlastnictví“ (kategorie vědě nepřístupná, spadá do oblasti víry a s ní umírá). Ne náhodou se polemizuje i s Jindřichem Kohnem, největší českou osobností slovansko-židovské asimilace. Ten chápal v „demosofické“ knize Asimilace a věky spolupráci nikoli jako ztrátu integrity — falešné a sidonovsky hrozivé — nýbrž jako základ konacionální, resp. transnacionální společnosti, srov. zásadu „s češtvím a židovstvím — nad národy“. Rabinismus má samozřejmě závažné literární a umělecké důsledky — jedním z nich je to, že Sidon přestal umělecky tvořit, což je škoda pro něho i pro (minimálně) českou a slovenskou literaturu...

Protiváhou tomuto vypjatému, ba ghettoidnímu příspěvku je přednáška Jiřího Fraňka, profesora Karlovy univerzity, jemuž je jasné, že ghetto jakkoli zdůvodňované potřebou „čistoty“, „jinakosti“, „integrity“, „věrnosti Bohu“ je právě jen — ghetto. Tento svět bylo potřeba prolomit fyzicky (otevřím jeho zdi) i duševně (překonáním jeho mentality: pocitu méněcennosti vyvažovaného pocitem vyvolenosti, věčného exilu, zatrpklosti, mučivé sebeironie — tento proces ještě není ukončen...). Byl brzdou židovské emancipace jako emancipace lidské (tedy i náboženské, sociální a nacionální). Fraňkova přednáška „měla být určitou polemikou s panem rabinem“ (s. 39), jak ji charakterizoval v úvodu. Snahu lišit se za každou cenu a považovat „jinakost“ za hodnotu vidí jako módní hlavně u intelektuálů. Odmítá víru ve vyvolení, „neboť to zas nutně znamená nadřazenost“ (s. 41), kterou sice do jisté míry má ve své mentalitě každý národ (nacionalismus zůstává brzdou emancipace lidstva jako planetární society), ale vyvolenost „znamená i do budoucna jen utrpení“ (s. 41). Navazuje přitom nikoli na tradice rabinismu, nýbrž staleté českožidovské symbiózy. Připomíná výsledky bádání Romana Jakobsona (o češtině jako mateřském jazyce židů doby přemyslovské), uvádí aktivitu Pavla Židka, Lukáše Helice a Mikuláše Albrechta z Kaménka, důvody germanizace, tradice českožidovského hnutí, postoje Karla Havlíčka Borovského a Jana Nerudy (oba byli a jsou označováni — ne zcela právem, jak si uvědomuje i Franěk — za antisemity), uvádí příklady romantického poměru německých českých židů k husitství (Moritz Hartmann; připomeňme však i pozitivní ohlas Husova odkazu u protivníků slovanských národů habsburské monarchie, např. u Andree Ludwiga Jeittelese). Zajímavou postavou byl František Škroup, tvůrce první české opery a pozdější státní hymny, jenž působil jako regenschori v synagoze v Dušní ulici, zaváděl do bohoslužby hru na varhany a složil i několik chrámových skladeb.

Někdy je na Fraňkově pohledu patrné, že není bohemista a že ani pojem antisemitismus a filosemitismus není zcela vyjasněn (považuje např. májovskou generaci za téměř antisemitskou, a opomíjí významnou roli Josefa Baráka při utváření Spolku českých akademiků — židů, zatímco „generace následující byla vysloveně filosemitská“; čehož důkazem má být i Svatopluk Čech, jenž však v próze zřetelně odmítl židovský kapitál podobně jako ve Slezských písních Petr Bezruč, to vše samozřejmě ze sociálních a v důsledku proti-kapitalistických, nikoli anti- nebo filosemitských důvodů). To je však další „velké téma“ na samostatné monografii. Má však nepochybně pravdu, když se opírá o odkaz Otokara Fischera, Pavla Eisnera, Karla Poláčka a Jindřicha Kohna. Fraňkovu argumentaci by podpořila i analýza přínosu Egona Hostovského: vyrůstal v českožidovských ideálech, sám redigoje Českožidovský kalendář a zařazuje sem vše hodnotné ze slovanských i neslovanských literatur... Cenné je mj. srovnání typu Karla Poláčka s tvůrčími typy literatury ruské a konstatování, že „v ruské literatuře není autora, u něhož je možno se se židovstvím potkat na každém kroku, a přitom být tak ruský, jako je Poláček ... český“ (s. 53). Franěk rovněž přispěl k upřesnění data úmrtí tohoto mistra literární komiky. Závěrem se autor oprávněně ptá: „Máme věřit, že nadarmo psali židé před málem 1000 lety své glosy česky, že nadarmo pracoval Mikuláš Albrecht z Kaménka, že byla marná práce Siegfrieda Kappra, že Zeyer je jen náhodnou výjimkou, Vohryzek a Kohn jen snlci, Fischerové a Eisnerové jen hosté v české literatuře, ta řada: Gellner, Langer, Weiner, Weiss, Weil, Hostovský, Orten (ty současné nechci jmenovat), že to je jen náhodná dějinná abnormalita?“ (s. 54).

Problematiky rusistické se dotýká i příspěvek Václava Vebra, editora sborníku, nazvaný Židé v carském Rusku. Sleduje především postavení židovské minority v carském Rusku od vlády Kateřiny II. až do r. 1914; tvrdá protizidovská opatření se tu střídala s „ukazy“ liberálnějšími, a ty opět

s vlnou protizidovských pogromů. Z formulací referátu plyne, že proti pogromům ruští spisovatelé buď nezasáhli a „statečně mlčeli“ (o Turgeněvovi a Tolstém, s. 219), nebo je aktivně podporovali jako F. M. Dostojevskij, pro něhož byli židé „piccola bestia“. Sugeruje se tu představa o čirém antisemitismu ruské literatury, což je představa neklamně falešná, jakkoli o existenci rusko-židovského hnutí jako paralely k hnutí česko-židovskému nevíme. Stačí však připomenout prózu A. P. Čechova nazvanou Rotschildovy housle, abychom naznačili i jiné stránky ruské literatury, v přednášce však nezmiňované... Ostatně i v českém prostředí měl odvahu postavit se v době tzv. hilsneriády otevřeně proti antisemitismu jen T. G. Masaryk a několik jeho blízkých přátel (Jan Herben), pomineme-li trpký osud Hilsnerova obhájce (nikdo nechtěl ohrozit svou kariéru, včetně J. Vrchlického, jemuž již dříve připomínali údajný filosemitismus i domnělé židovské předky). Navíc všichni autoři Věbrem citovaní jako „zbabělci“ nebo „antisemité“ silně ovlivňovali proud židovské literatury v užším slova smyslu, včetně toho reprezentovaného F. Kafkou, O. Baumem, M. Brodem a dalšími z tzv. širšího, ale i užšího pražského kruhu (pojem „Prager Kreis“ uvedl do literatury Max Brod).

Za jeden z nejcněnějších — pro literární vědu — považují příspěvek germanisty Eduarda Goldstückera nazvaný O židovské Praze. Klade si otázku, v čem spočívá „velký přínos židovské Prahy pro moderní kulturu“, a to v kontextu onoho zásadního tématu moderní literatury a filozofie, které je současně zásadním tématem literatury židovské, a tím je exil (souvislost s diasporou) a s ním spjaté hledání domova. Soudí, že „otázkami po domově, po tom, zda jsme na této zemi cizí nebo zda někde nějaký domov máme, vnesla pražská židovská německá literatura svůj vklad do problematiky typické pro celé 20. století“ (s. 38). Rozdílnost odpovědí na tuto otázku, v níž vidí nejvlastnější přínos tohoto literárního společenství, dokumentuje Goldstücker přesvědčivě na osudech několika pražských rodáků, nebo alespoň s Prahou těsně spjatých autorů: Maxe Broda, Františka a Jiřího Langera, Alfreda Fuchse, Arnošta Kolmana (zde však poněkud přečechovaného), Franze Werfla a samozřejmě Franze Kafky. Praha jako „Matka Izraele“ z tohoto hlediska zřejmě nemá obdobu v žádné slovanské metropoli.

Sborník vplývá do proudu zvýšeného badatelského zájmu o židovské realie v kontextu tzv. diaspory. Bylo-li cílem přednáškového cyklu „seznámit studenty historie s novodobými osudy Židů ve 20. století“ (s. 7), obrací se sborník i k mimouniverzitní veřejnosti a vesměs odborně popularizuje fakta a souvislosti známé jen specializovaným badatelům. Kromě toho však přináší i řadu nových nebo aktualizovaných pohledů na problematiku. V tom jsou jeho největší přednosti. Textu by ovšem prospěla důkladnější autorská korektura: „Bohdal Klieneberger“ (s. 49, takto i ve jmenovém rejstříku) je správně Bohdan Klineberger (1859–1928, uměleckým jménem Antonín Rataj); namísto „Frotz Mautner“ je nutno číst Fritz Mauthner (1849–1923), Auguste Hauschnerová (1850–1924) je tiskařským šotkem přejmenována na „Hauschenrovou“. Patrně proto byla publikována i úsměvná informace, podle níž byl koncem 19. století baronem M. Hirschem a jeho tajemníkem A. Whitem dojednan „rozsáhlý“ plán: „během následných 25 let přesídlit z Ruska 3 250 milionů ruských Židů“ (s. 227).

Alexej Mikulášek

O POSTMODERNISMU A BUDOUCNOSTI LITERÁRNÍ VĚDY

Tracing Literary Postmodernism. University of Constantine the Philosopher, Faculty of Humanities, Institute of Literary Communication, editor: Tibor Žilka, Nitra 1998.

Za „labels“ ve světovém jazyce se skrývá další svazek, který vydává spiritus agens nitranské školy Tibor Žilka — jsou to referáty z přísně výběrové mezinárodní konference z 29.–30. října 1996. Sešli se na ní „ve stopách literárního postmodernismu“ vzájemně spjatí účastníci různých předchozích komparatistických a postmodernistických symposií (Douwe Fokkema, Tibor Žilka, Halina Janaszek–Ivaníková) spolu s dalšími domácími (slovenskými) a zahraničními celebritami (Peter Zajac, Robert Hodel, Donald Freeman) a jinými účastníky z hostitelské univerzity. Editor se v úvodu pokouší budovat koncepci tzv. nitranské školy, která byla a je významným jevem středo-